Za politickou radikalizací je strach ze sociálního propadu

V analýzách, co přesně se aktuálně děje se západními společnostmi a z jakých důvodů, stojíme zatím na samém počátku. Region zažívá poměrně razantní a donedávna málokým předvídaný nástup nacionalisticky konzervativních nálad a příklon k autoritářství, které mají sice stát od státu trochu odlišnou, specifickou podobu, jinak je ale jasné, že probíhá něco, co je v jádru společné USA i bývalému východnímu Německu, Maďarsku i Francii, skandinávským zemím i Rakousku. Národní specifika a rozdělení Evropy na Východ a Západ či Jih a Sever mají očividně moc vysvětlit pouze drobné národní odchylky od obecnějšího trendu.

Kateřina Smejkalová je politoložka, pracuje jako vědecká pracovnice v organizaci Friedrich-Ebert-Stiftung

Skloňují se především dvě možná vysvětlení, totiž materiální a identitně kulturní. Podle prvního se k nacionalisticky konzervativním postojům utíkají ti materiálně a sociálně deprivovaní, podle druhého bez ohledu na své materiální postavení ti, kteří mají pocit, že se svět mění příliš rychle, staré společenské pořádky přitom ale měly své opodstatnění a je třeba je v případě nouze hájit klidně i pevnou rukou.
Pohled na voliče a voličky **Donalda Trumpa** nebo německé AfD dává zdánlivě za pravdu druhé hypotéze. Zastoupeni jsou totiž mezi nimi lidé ze všech příjmových skupin, a tak by se mohlo zdát logické vyloučit materiální stránku věci jako rozhodující faktor.
Za pozornost proto stojí hned tři německé analýzy situace z poslední doby. Ty naznačují, že takovýto závěr by byl mylný a tím nesprávná i veškerá politická opatření, která by z něj snad chtěla vycházet. Zároveň ale ani nedávají za pravdu jednoduše pojatému materiálnímu vysvětlení.

Pocit sociálního znejistění

První z výzkumů si od socioložky paderbornské univerzity **Bettiny Kohlrauschové** nechal zpracovat think-tank německých odborů Hans-Böckler-Stiftung. Již jeho název „Strach ze sociálního propadu v Německu. Rozšířenost a důvody v časech pravicového populismu“ napovídá, že motivace materiálního charakteru pro určitý politický postoj nemusí být nutně dány pouze objektivní aktuální výší příjmu. Ukazuje se, že jestli je voličům a voličkám AfD napříč příjmovými i vzdělanostními skupinami něco společné, pak to je právě pocit sociálního znejistění a obava ze sociálního propadu.
Kohlrauschová provedla začátkem minulého roku reprezentativní šetření, aby oba tyto fenomény pro německou společnost lépe popsala. Odchýlila se přitom od do té doby běžného měření jejich rozsahu, totiž od prosté otázky po strachu ze ztráty práce – tu v jejím průzkumu označila za urgentní nebo spíše urgentní asi „jen“ čtvrtina dotázaných. Výrazně rozšířenější jsou však jiné typy obav. 39 procent dotázaných uvedlo, že si dělají velké nebo obzvlášť velké starosti o svou finanční situaci, což implikuje, že zhoršení finanční situace se zčásti očekává i při zachování pracovního místa, a jde tak zřejmě na vrub obavě z prekarizace práce spíše než z její ztráty.
Pětina respondentů přitom v podstatě najisto počítá s tím, že v následujících třech až pěti letech se jejich finanční situace zhorší, 49 procent účastníků průzkumu si dělá velké nebo velmi velké obavy o své finanční zajištění ve stáří a jen o dva procentní body méně z nich souhlasí s výpovědí, že si nebudou schopni natrvalo udržet svůj životní standard. Skoro třetina dotázaných má pocit, že se mají hůř než generace jejich rodičů a pětina jich vychází z toho, že se jejich děti budou mít hůř než oni sami.
Kohlrauschová tedy německé společnosti diagnostikuje masově rozšířený strach před materiálním a souvisejícím společenským propadem. Nalézt ho je přitom možné ve všech vrstvách. Silně zasahuje až do střední třídy, nejméně rozšířený (i když stále přítomný) je ve vyšší střední třídě a poněkud překvapivě zase stoupá v horních příjmových vrstvách (i když ne na úroveň nejnižších příjmových skupin). A konečně ti lidé, kteří ve všech příjmových skupinách trpí strachem ze zhoršení své situace, zároveň signifikantně často přitakávají dojmu, že jsou polapení v nejistých nízkopříjmových pracích, že digitalizace práce přináší především větší a větší kontrolu nebo že o vlastním životě se rozhoduje někde daleko.

Ne bída, ale strach

Studie dochází k závěru, že to, jak lidé vnímají aktuální společenskou situaci, z čehož následně odvozují své politické postoje, není v žádném případě vysvětlitelné pouhým pohledem na nejobecnější ukazatele typu míry nezaměstnanosti či růstu HDP (v obou případech v Německu více než příznivých). Nestačí ani zohlednění jejich objektivní příjmové situace či prostých obav o práci.
A právě při takovém diferencovanějším pohledu na rozpoložení německé společnosti se ukazuje, jak masivně je v ní rozšířen pesimismus a strach daný vlastní finanční a společenskou situací v budoucnosti, která se zdá lidem s tímto dojmem zároveň jen velmi málo změnitelná vlastním přičiněním. A právě z těchto lidí se většinově napříč ostatními charakteristikami rekrutují voliči a voličky AfD.
Strach, nicméně opět zase spíš ten materiální než obava z jiných kultur nebo rozmělnění zaběhnutých genderových rolí, je rozhodující veličinou na pozadí všech stávajících politických posunů v německé společnosti také podle další analýzy, tentokrát od sociálně demokratické politické nadace Friedrich-Ebert-Stiftung. Nese název „Strach v sociálním státě“ a centrální hypotéza autorského týmu, profesorky sociologie na ekonomické vysoké škole v Berlíně **Sigfrid Betzeltové** a profesora sociální politiky na Univerzitě v Kasselu **Inga Bodeho**, zní, že německá společnost nyní sklízí politické důsledky dvojího strachu.
První vlna strachu byla vyvolána cíleně a od přelomu tisíciletí sloužila k dosažení jakési akceptace neoliberálních reforem sociálních systémů. Říkalo se, že lidé si žili do té doby nad poměry a pokud si výrazně neutáhnou opasky, půjde vše úplně z kopce. Druhá vlna strachu pak znejistělou společnost zasáhla v podobě reálných sociálních důsledků takto „zreformovaných“ systémů. Kupříkladu zavedení takzvaných Harzových reforem pracovního trhu přišlo ruku v ruce se zrušením principu ochrany dosaženého společenského statusu. Kdokoli tedy najednou mohl spadnout na úplné dno, s masivní stigmatizací nezaměstnanosti a bezohlednou represí.
Ze sociálního státu s cílem poskytnout bazální jistotu a ochranu se stal rázem systém vyvolávající především stud a strach. Nyní nastala doba, kdy už s ním v této jeho podobě přímo či nepřímo přišel do styku v podstatě každý, a on tak naplno rozvinul svůj destabilizační vliv. Autoři analýzy za pomoci teorií sociální psychologie argumentují, jak naivní bylo myslet si, že to zůstane bez závažných celospolečenských dopadů. Místo toho se ve velké části německé společnosti vyskytují znejistění, agresivita, kolektivní zkratkovité pudové reakce, ale také letargie a odevzdanost poměrům.

Nikdo neřeší běžné každodenní problémy

Poslední studií, která v tomto ohledu stojí za pozornost, je kvalitativní průzkum berlínského think-tanku Progressives Zentrum čítající na 500 rozhovorů v německých a francouzských strukturálně slabých regionech, kde při posledních volbách slavili nadprůměrně velké úspěchy pravicoví populisté. Účastníci a účastnice rozhovorů v drtivé většině případů jmenují jako ústřední motiv pocit, že politika a média na ně zapomínají a že každodenní problémy, se kterými se potýkají, nikdo neřeší. Centrální požadavky pravicových populistů, tedy například ochranu vlastní kultury před migrací, nezmiňují buď vůbec, nebo je chápou jako nepřímo související se svými primárními starostmi, tedy povětšinou mizením lokální infrastruktury všeho druhu v důsledku škrtání veřejných výdajů. Jejich odpor k migrantům nepochází ani tak z odporu k odlišnosti či strachu z cizího, ale z potřeby vyhoupnout se jako marginalizovaný člověk symbolicky o jeden společenský stupínek výše marginalizací někoho jiného.
V Německu se tak začíná postupně rýsovat hrubý obrázek toho, s čím mají aktuální posuny v politických postojích co do činění. Zdá se, že byly nejen významně přeceněny pozitivní celospolečenské efekty neoliberální politiky, ale že se především brutálně podcenily ty negativní psychologické efekty, které mají své podobně neblahé celospolečenské důsledky.

Neoliberální politika nikoho nezachrání

Nedomyslelo se, že predátorská soutěživost, všudypřítomná materiální a tím i sociální nejistota, privatizace a ziskovost jako primární hledisko jaksi nejsou kompatibilní se stabilní, soudržnou, sebevědomou otevřenou společností, protože vytváří vystrašené, vyčerpané, stigmatizované a v neustále hrozícím nedostatku žijící rezignované a agresivní lidi připravené se v každém okamžiku utkat o cokoli v boji s některým svým soukmenovcem. A ti jako celek můžou těžko takovou komunitu vytvořit. Přední německý sociolog **Heinz Bude** diagnostikuje v tomto smyslu neoliberálním společnostem poruchu postkompetitivního zatrpknutí.
K adekvátní politické reakci je i v Německu jistě ještě velmi dlouhá a trnitá cesta. Odstranit strach, nedůvěřivost a nejistotu není věcí jednoho politického kroku, ale zásadnější proměny kolektivního pohledu na svět a na obecné cíle a prostředky politiky, z níž musí vyrůst soubor konkrétních politických opatření s teprve dlouhodobým transformačním potenciálem.
Němcům však lze přece jen závidět, že jsou o krok napřed: alespoň na zde nastíněné analýze situace začíná být ve středním proudu shoda. U nás jsme většinovému přijetí této diagnózy na hony vzdáleni. Naopak s novou vládou dost možná přijde další vlna osekávání sociálního státu a stigmatizace potřebných, mnohde jinde se zase zoufale prázdně apeluje na demokracii a slušnost. Menšina zastánců popsané analýzy je zároveň vystavena nutnosti bojovat za to, že naší největší hrozbou není návrat před rok 1989, ale naopak neschopnost překonat kvůli strachu z komunismu odpor k jedinému myslitelnému způsobu jak překonat nesoudržnost a strach. Rozumějte odpor k důsledné a v kontextu panující neoliberální hegemonie zdánlivě radikální levicové politice s důrazem na materiální zajištění a participaci.

Text původně vyšel 3. 4. 2018 pod názvem „Německou společnost mění strach“ v Deníku Referendum.

KATEŘINA SMEJKALOVÁ

Sondy Revue vám ve spolupráci s nadací FRIEDRICH EBERT STIFTUNG přinášejí seriál článků zaměřených na témata, o kterých se v ČR nediskutuje a nepíše.